

KOVÁCS FLÓRA

AZ IDŐ ÉS A (FEL/ÜGYELET KIMOZDÍTOTTSÁGA VISKY ANDRÁS A SZÖKÉS CÍMŰ DRÁMÁJÁBAN¹

„ímé feláztatja arcomat a novemberi
eső”

Visky András: *Írj meg engem*²

Az „Időkeverés”

Visky András *A szökés*³ című darabja egy sajátos időkezelést tudhat magáénak. Az „időkeverés” olyan módozatát teremti meg, amelynek az alapja a kanonizáció és a közösségképzés jellegzetességeire épül. *A szökésben* az „időkeverésben” markánsan feltűnő *időintervallumok* az 1848-49-es, 1956-os, 1989-es, 1990-es eseményekhez köthetők.⁴ Ennek következménye a hely/helyekre „kapaszkodás” lehetetlensége: váltakoznak a Bécsre, Budapestre, Kolozsvárra, Temesvárra, Marosvásárhelyre való utalások. Ezt a keveredést fokozza az álom terének applikálása, továbbá annak eldöntetlensége, hogy vajon a szereplők börtönben vagy bolondokházában, esetleg egy időn kívülihez köthető térben találhatók-e.

Az „időkeverés” és az események egymás melletti felidézése a történelmi narratíva jegyének elismeréséből építkezhet, vagyis az illúzió meglétének elfogadásából, azaz az objektivitás lehetetlenségéből. E jellemzőnek nyelvi oka is van: a referens nem nyelvi létének megragadha-

---

1 Jelen tanulmány a *Látó* 2011 januári számában jelent meg.

2 Visky András: *Írj meg engem*. In *Uő.: Hóbagoly*. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992. 10.

3 Visky András: *A szökés*. In *Uő.: A szökés. Három dráma*. Kolozsvár, Koinónia, 2006. 8-63.

4 Emellett más időintervallumokra, időpontokra is történik utalás, így 1526-ra, 1918-ra, de most csak a hangsúlyozottakat veszem elő.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy ez írás nem tér ki a történelmi események elemzésére, lévén, hogy nem ez a feladata, hanem a közösségre jellemző mechanizmusok leképeződését elemzi Visky adott drámája kapcsán.

tatlansága⁵. A *szökésnek* ezt egy játékkal sikerül színre vinnie: a referens csak nyelvi létében él, ám ezt a nyelvi létet is alá lehet ásni azzal, hogy egyazon megnyilvánulás több nyelvi referensre mutat rá. A szereplők legszívesebben s leghosszabban a forradalmakról szeretnek elmélkedni. Paul Veyne elgondolását követve kijelenthető, hogy magának a *forradalomnak* a jelentésében sem lehetünk biztosak.

Egy történelmi fogalom lehetővé teszi például, hogy eseményt forradalomként jelöljünk meg; az illető fogalom használatából azonban nem következik, hogy tudjuk is, »mi az«, hogy »forradalom«. Ezek a fogalmak nem érdemlik meg a fogalom nevet, nem szükséges és összefüggő elemek komplexumai, hanem inkább összetett reprezentációk, amelyek a megértés illúzióját keltik, de a valóságban csupán generikus képek.⁶

A nyelvhez kapcsolódó problematika rá/beleíródik/szövődik az időkeverésébe⁷, amelynek egyik jellegzetessége (a fentiek következményeként), hogy a befogadó nem tud egy „szálba” sem belekapaszkodni, jobban mondva egyfolytában több nyelvi referenssel számol.

A szereplők közötti viszonylagosan biztos pont valamiféle „mi” megképzése. A viszonylagosság azért került elő, mert jöllehet a „mi”-t pillanatnyilag és a magyarázatba belezavarodva megképzzi az Angyal és Bátyus közötti dialógus a „magyar sorssal”, az „ők” – a „mi” „párja” – visszatérően kimozdított.

ANGYAL Na és kik a győztesek?

BÁTYUS Hát azok... Akik odakint vannak...

ANGYAL Mindenki...?

---

5 Roland Barthes erre hívja fel a figyelmet. Barthes, Roland: A történelem diskurzusa. Ford. Szabó Piroska. In *Tudomány és művészet között*. Szerk. Kisantal Tamás. Budapest, L'Harmattan, Atelier Füzetek, 2003. 87-99.

6 Angolból fordította Vincze Hanna Orsolya in Vincze Hanna Orsolya: Tények és topozok a történelemírás narrativista elméleteiben. In *Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében*. Szerk. Gagy József. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2007. 57-67. 61.

Veyne a történelmi narratíva zsákutcáit fogalmazza meg azon passzusokban, amikor végigveszi a jelentésmódosulásokat, és a történelmi narratíva univerzáléinak megképzésével, folyamatos megújítási kényszerével szembesíti a befogadót; in kiemelten Veyne, Paul: *Les concepts*. In *Uő.: Comment on écrit l'histoire*. Paris, Ed. du Seuil, 1979. 87-89.

7 A történelmi narratíva kérdéséről összefoglalóként lásd.: Vincze: *I. m.*

BÁTYUS *gyanakvóan, mint aki érzi, hogy lépne csalják. Mindenki...*
ANGYAL Hát ez az...! Úgy bizony. A túlélők, mind egy szálig. Azok a győztesek. És teljesen mindegy, melyik oldalon állnak. Legyenek bár honvédek vagy rendőrspiclik, ábrándos nővérek a tűzvonalba vagy hazafi kémelhárítók, besúgók és besúgottak, mit tudom én. Győztek. Világos?⁸

Itt a „magyar sors” első tagja nem tűnik az érvelésben fontosnak, ám a következőkben olyan események kerülnek elő, amelyek a magyar történelem kanonizált egységei, amelyek használata után egy újabb „időkevelés” következtében, több nyelvi referenssel az azonosítás lehetetlensége „valósul” meg. Angyal az „ők”-et már csak úgy tudja definiálni, hogy „ők” mindazok, akik nem a börtönben vannak. Ezekhez az „ők”-höz sem nem elismeréssel, sem nem megvetéssel⁹ fordulnak, sokkal inkább csak a vágyott relatív szabadságot tulajdonítják nekik. A két börtönbeli alaknak is megvan a szabadsága, csak éppen a börtönhöz mérten a falakhoz igazított típus.

Amikor évekig magánzárkában volt, csak három lépésnyit léphetett a napi sé-táján. De ő kettőt lépett, hogy mozgását ne a zárkához, a szabadsága hiányához igazítsa.¹⁰

A szökés börtönben lévő egyéneinél emellett észrevehető egy olyan logika, amely abból áll, hogy küzdenek önnön rabságuk ellen, vagyis (látszólagosan) megszervezik szökésüket, ám tisztában vannak a szökés sikertelen kimenetelével. A sikertelenség két dolgot jelölhet: 1. a szökés nem vezet a rab lét eltörléséhez, és így lehetnek hősök – ez egyszersmind a hős lét feltétele; 2. sikerül a szökés, de ők ketten lesznek a túlélők, és nem tudnak továbblépni – erre a variánsra nem ismerik a válaszlépést. A szereplők, legalábbis Angyal attól retteg, hogy a második eset realizálódik. Ennek

---

8 Visky András: *A szökés. I. m.* 23.

9 A düh ellenben megjelenik, noha csak egy pillanatra. Ezt a dühöt ironikusan Bátyus gyűlöletként aposztrofálja:

„BÁTYUS Gyűlölni tetszik az úrnak. Kifelé gyűlöl innen az úr. Gyűlöli azokat, akik nincsenek velünk itt a cellában.” (In Visky András: *A szökés. I. m.* 25.)

10 Visky Ferenc: *Fogoly vagyok*. Kolozsvár, Koinónia, 2002. 107. E részlet összeolvasható Cs. Gyimesi Éva Epiktétoszról és a szabadságáról tett megjegyzéseivel. Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Kolozsvár, Korunk – Komp-Press Kiadó, 2009. 12.

lehetséges létrejötténél attól fél, hogy önnön megírt léte szűnik meg, azaz túlélőként már neki kellene a sorsát írnia. Olyan túlélő lenne azonban, akinek létre nem rendelkezik válaszokkal senki.¹¹ Ha Angyal rettegése egy, az itt vázolt gondolatsorhoz hasonlatos következménye, akkor ő abban hisz, hogy bármiféle kollektív identitás megképzett, beragadt, nem alakulóban lévő, azaz nem kell rajta dolgozni¹². Ilyen értelemben tehát egy „ready-made”-nek¹³ gondolt identitást vél a magáénak.

A szökebeli raboknál kérdéses, hogy a bolondság velejárójaként, de az időkeveréssel adatik-e meg a szabadság (egy másik) módozata. E felvetésnél a társadalom osztályozási kényszere miatt annak lehetnénk tanúi, hogy a szereplők képviselnék az „ők” kategóriáját, hiszen a társadalom ebben az esetben a „normához” a „mi”-t párosítaná. Ellenben a bolondság kérdése összevarrható a történelmi narratíváéval akkor, ha elfogadjuk, hogy a fiktív és a történelmi elbeszélés szembeállítására félreterelhető¹⁴, illetve ha kitágítjuk a barthes-i „szöveget”, és most egy „elismerten” fikciós textusra applikáljuk¹⁵. A barthes-i elgondolás alapja, hogy a történetíró megnyilatkozása révén „dekronologizálja” az időt, és próbál olyan megjegyzéseket csempészni a szövegbe, amelyek a saját idejére vonatkoznak. Az „időkeverést” elérni óhajtok vagy az „időkeverést” elszenvedő bolondok azonban nem képesek önnön idejüket beírni. E két alak az időkeverések „szereplői” és „narrátorai” is egyben, ám itt nincs időben elodázás. Egyszerre „szereplők” és „narrátorok”.¹⁶ Nincs egy rendszerező vagy értelmező elv, mozdulat, amelynek révén önnön interpretációjukat

---

11 Ehhez az interpretációhoz Visky Andrásnak *A megtorlás kegyelme* című szövegében lévő gondolatmenetét applikáltam. Vö.: Visky András: *A megtorlás kegyelme*. In *Viharok. 1956-os irodalom a Korunkban*. Szerk. Balázs Imre József. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006. 127-130.

12 Vö.: Szajbély Mihály: *A nemzet problematikája: identitásvesztés és identitáskeresés*. In Uó.: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2005. 63-81.

13 Vö.: Selyem Zsuzsa: *Irodalom a kirekesztés ellen*. In *Látó*, 2010. február, <http://www.lato.ro/article.php/Irodalom-a-kirekeszt%C3%A9s-ellen/1605/>

14 Vö. Barthes: *I. m.* 87.

15 Tudva, hogy „a történelmi elbeszélést így nem interpretáció volt különíti el a mítosztól [...], hanem az, hogy interpretációként is jelenik meg, azaz világosan megkülönbözteti önmagát az általa interpretálttól – mely utóbbi ugyanakkor behatárolja a lehetséges interpretációk körét is.” In Szajbély: *I. m.* 79-80.

be tudnák mutatni¹⁷. Az értelmezés centrumában állhatna a forradalom mint közös jegy, ám az is megragadhatatlan a fentiek értelmében.

A két alak „ők”-„mi” felosztására visszatérve látható, hogy Angyal és Bátyus az általuk megnevezett „ők”-et, illetve annak egy-egy egyénét egy olyan csoportba sorolás kapcsán mutatják meg, amely a reális közösségek¹⁸ megteremtődésének következménye. Jóllehet hogy az adott egyén mind azt a közösséget, amelybe ő tartozik, mind az attól különbözőt reális közösségnek tartja, nem menekíti meg feltétlenül önnön értelmezését attól, hogy az övétől különböző közösséghez esetlegesen negatív jegyeket társítson. A negatív attribútumokkal ellátás addig mehet, amíg kialakul a félelem, hogy az egyéntől különböző adott közösség az egyén közösségét negligálni óhajtja.

ANGYAL [...] A másik oldaltól, bizony...¹⁹

BÁTYUS ...odafordul a melléje kirendelt papi személyhez ...

ANGYAL *kiált, szinte magán kívül.* Ügynök, ügynök az is! Nehogy gyónjon neki, nehogy...

BÁTYUS ...mielőtt eltávoznék, tisztelendő barátom, ha nem utál, csókoljon meg engem. Hogy utálnám a hősök leghősebbikét, mondja a pap. Egymás nyakába borulnak és keservesen sírnak.

ANGYAL Csókkal! Csókkal árulja el, tudtam! Borzasztó spectaculum!²⁰

ANGYAL *félrehívja Bátyust, súgva.* Csak óvatosan. Valami itt nincs rendben. Lehet, hogy besúgó, azért hozták ide, hogy összeállítsa a többiek névsorát. Akik szökésben vannak.²¹

E részletekből dekódolható, hogy kiemelten Angyal az „ők” közösségét valamiféle attribútumok, valamiféle „történelmi tapasztalat hordozójá-

---

16 Az interpretáció kiemelten a barthes-i szöveg 90-91. oldalán lévő passzusaira támaszkodik, azokat transzponálja. Barthes: *I. m.* 90-91.

17 Szajbély: *I. m.*

18 „A reális közösség mindig szabad emberek társulása – a jelenben, a gyakorlatban, az érintkezésben felismert közös érdekek és célok, ügyek és eszmék vagy egyszerűen a szeretet alapján.” in. Cs. Gyimesi Éva: Vázlatok egy szellemi körképhez. In *Uő.: Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 32-67. 45. 5. lábjegyzet.

19 Visky András: *A szökés. I. m.* 17.

20 Ua. 34.

21 Ua. 44.

nak”²² tekinti, és az analógiás gondolkodásból levezethetően elvárásai vannak, azaz a már ismert mintákból, lépésekből válogat, amelyekről viszont ő is úgy tudhat, hogy ő pedig a „mi” közösségének történelmi tapasztalatával rendelkezik. A csókkal elárulás aktusában az „ők” negatív jegyekkel ellátásának szélsősége vélhető. E tett esetének feltételezése egy hibás analógiás következtetésen nyugszik. Sujánszky Euszták naplójának²³ átírásával Visky bemutatja mind az analógiás gondolkodás csődjét (kiemelten a közösségek viszonylatában), mind a kanonizáltnak vélt szöveg „kifordíthatóságát”. (Sujánszky naplójánál felvetődik a kérdés, hogy mely variáns, amely kanonizáltnak mondható, hiszen a szöveg két változat Görgei Artúr szerepéről nem ugyanolyan mértékben árnyaltan nyilatkozik.²⁴) József Attila *A Dunánál* című versének adott sora, illetve annak átformálása ugyancsak a közösség viszonylagosságának ironikus bemutatását szolgálja.

ANGYAL [...] Én félig osztrák vagyok. Vagy orosz. Vagy tatár. Nem, nem. Én félig román vagyok. Vagy tán egészen az...?²⁵

Az átírás, kiváltképpen a Bibliára való utalások, a hozzá kapcsolódó átírások és Petőfi naplójának beemelése mintegy a kánon és a mítoszképzés ellenében látszik működni. A kánon nem csak és kizárólagosan a megerősítés aktusával lehet jelen.²⁶ A kánon mechanizmusában benne rejlő értékorientáltság (annak viszonylagosságával, a paradigmától való függőségében) kétségkívül a múltra összpontosít a legerőteljesebben, hogy onnan vezethesse le a jelenre és a jövőre vonatkozó, az adott kánon által érvényesnek állított vélekedéseit. Ebben a „mozdulatban” bennfoglaltatik a je-

---

22 Vö. A politikai és a cselekvő közösségek kapcsán bővebben: Bakk Miklós: Politikai identitás és nemzeti identitás. In *Egyén, állam, közösség*. Szerk. Demeter M. Attila. Kolozsvár, Pro Philosophia, Műhely XV., 2007. 140-152. 148.

23 A napló általam felhasznált része: Sujánszky György Euszták: *Az aradi rendház naplója (1848-1851)*. Budapest, METEM - Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007. 71-77.

24 Erről Zakar Péter meglátásai a kötet előszavában. Sujánszky: *I. m.*

25 Visky András: *A szökés*. I. m. 26. József Attila: *A Dunánál*. In *József Attila összes költeménye*. <http://mek.oszk.hu/00700/00707/>

26 Vö.: Szajbély: *I. m.* 81-89.; *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Szerk. Rohonyi Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 2001.

lenből való értelmezés, így akár a kihagyás és a kánonnak nem megfelelő és általa nem igazoltnak/igazolhatónak a törlése is²⁷. A Visky-dráma sajátossága, hogy nem állapítható meg a jelen, illetve obskurus elgondolása-ink lehetnek, hiszen 1990 márciusát még említi a szöveg. Az időkeverés következtében ellenben nem egy időpont – akár a jelen – emelhető ki, hanem sokkal inkább az alakulásban levés, a formálódás, mint amely az intertextekkel telített szöveg sajátossága is. A kánonhoz kapcsolódással az intertextualitásnak valóban van egy hagyománymegszólító jegye²⁸, ám *A szökésben*, már csak az idő jellegzetes kezelése, a fikció, továbbá az intertextualitás itt megjelenő attribútuma²⁹ okán az olvasható-írható tulajdonság kerül előtérbe. E tulajdonság velejárója az állandó alakulóban levés³⁰, amely pedig a jövőhöz íródást hangsúlyozza³¹.

2. Tanúbizonyosság?

Kérdéses, hogy azon szereplőktől, akik elszenvedik az időben elrajzolt létet, azoktól elvárható-e akár a bizonyítás, akár a tanúságtéves, illetve a felügyelet mily mértékben gyakorolható felettük.

---

27 A kérdéstről bővebben: Végh Balázs Béla: *Kanonizáció a kisebbségi irodalmakban*. Kolozsvár, EME, Erdélyi Tudományos Füzetek 253, 2005.

28 Vö. Ua.

29 A jelölt-jelöletlen rájátszások, idézetek váltakozása a birtoklás-önfeladás játékát árnyalják úgy, hogy különbözőségeket jelölnek, akár a jegyzés aktusa nélkül.

30 „Az idézet arról is tanúskodik, hogy az idézetek által formált szöveg nem adottság, nincs egy tőle független, vele szemben teljhatalmú transzcendens szerzője, hanem folyamatosan a létrejövés és önelőtörlés állapotában van, nem írható, hanem olvasható-írható. Ez a kettős mozgás nem vezet valamiféle végső dialektikus egységhez – az idéző szöveg nem vitatkozik, nem akarja fölülírni, legyőzni az idézett szöveget. Nem azt akarja, hogy ő legyen (*igen*), és a másik nem (*nem*); nem azért mondja újra a másik szöveget, hogy megszüntetve megőrizze – de azt sem akarja az idéző szöveg, hogy ő ne legyen (*nem*), s az idézett igen (*igen*), mert kicsoda ő, hogy föladhassa magát? Az olvasás-írás kettős folyamatában, idéző és idézett egymásmellettségében a szöveg megmenekül a birtoklástól és az önfeladástól.” In Selyem: *Szembe szét. Humor és szentség összefüggése Esterházy Péter prózájában*. Kolozsvár, Koinónia, 2004. 20.

31 Vö. továbbá: *L'intertextualité*. Introduction, choix de texts, commentaires, vade-mecum et bibliographie par Sophie Rabau. Paris, Flammarion, GF-Corpus, 2002.

2.1. Nyelviség

A *szökésben* a felügyelet-problematika³² erőteljesen a nyelv kérdéskörébe szövődik. A felügyelet megvalósíthatatlanságát, így annak kigúnyolását lehangsúlyosabban a tárgyalás csődje prezentálja.³³ A tárgyalás, a vizsgálat során – előbbi a hagyomány felől tanulmányozva magát a felügyeletet képes megjeleníteni – a kommunikáció lehetetlensége mellett az olvasási módok paródiája mutatódik be abban a dialógusban, amelyben Angyal családnevét foglalkozásnévként értelmezi Mária, aki a sajátját is egy hasonló olvasási módnak veti alá.

MÁRIA *hivatalosan*. Neve?

ANGYAL *nem válaszol*.

MÁRIA *kedvesen-kegyetlenül*. Mi a neved?...

ANGYAL Angyal...

MÁRIA A neved, vádlott, a neved. Az életformád felől éppen most döntötünk. [...] ³⁴

ANGYAL Legyen még szerencsénk egymáshoz, asszonyom.

MÁRIA Hogy érti ezt, Angyal? Hiszen eddig sem volt...

ANGYAL Akkor tehát maga még szűz, Mária?

MÁRIA Úgy van, angyalom. És még a nevemet is eltalálta. ³⁵

Ennek a gondolkodásmódnak a fordítottját viszi színre Angyal és Bátyus, amikor az Isten nevének el-nem-árulását taglalják. A név elválik a lényegtől, továbbá a név kimondása rámutató aktusként, vagyis leleplezéseként (mint a megcsókolás) értelmeződik. ³⁶

---

32 Banu, Georges: *A felügyelt színpad*. Ford. Koros Fekete Sándor. Kolozsvár, Koinónia, 2007.

33 A tárgyalásról Tamási Áron színművei kapcsán vö.: „találó Tamási törvényszék-jelene te mint a konvencionális színház paródiája, mert valóban van összefüggés színház és törvényszék között, s nem tehetők anélkül egymás által a nevetség tárgyaivá, hogy ők maguk is ne váljanak nevetségessé.” In Selyem Zsuzsa: „Szernyű szép világ”. Humor, irónia, poén Tamási Áron színműveiben. In *Színház és rítus*. Szerk. Visky András. Sepsiszentgyörgy, Tamási Áron Állami Magyar Színház, Jókainé Laborfalvy Róza Színházpártoló Alapítvány, 1997. 101-113. 106.

34 Visky András: *A szökés*. I. m. 11.

35 Ua. 20.

ANGYAL Hallottad. Na és mi a neve? – ezt kérdezte. Jó lesz vigyázni.
BÁTYUS Mire vigyázni, Angyal?
ANGYAL A nevekre. Ki akarja szedni belőlünk.
BÁTYUS Az Istenét. Csak azt akarta megtudni...
ANGYAL Na ugye. Ő még biztosan szabadlábban van.³⁷

A név és a lényeg szét/elválása a szemantikai mezőben véghezvitt „roncsolást” mutatja fel. Erre a fentiek melletti példát az olyan szókapcsolatok szétszedései szolgáltatják, amelyeket kötöttnek értelmezünk. A *fél lábbal a sírban*-szókapcsolathoz egy nyelvi szétszedés következtében kapcsolódnak azok a mondatok, amelyek az egyik láb levágásának, elhagyásának „eseményét” fejtegetik. Ezek a nyelvi játékok a nyelvhez párosuló felügyelet alóli kicsúszásnak értelmezhetők az esetben, ha a standard nyelvhasználat, illetve a hozzá kapcsolódó jelentésképzés kijátszásának véljük, amelynek egy könnyedebb módozata az egy fonémában különböző szavak egymásra utalása, továbbá két ilyen szó keverése, összetévesztése.

A kicsúszás nyelvet érintő kérdéskörét gazdagító egyéb típusa a tárgyalás, a vizsgálat alatt ugyancsak felfedezhető. E típus azonban a tárgyaláshoz vagy vizsgálathoz kapcsolódó nyelviség felől érthető meg: a vádbeszéd, vallomás, védőbeszéd, gyanúsítás felől³⁸. A *szökés* a vallomástétel nem viszi színre, annak „megtörténtéről” nincsen tudomásunk, csupán a vallomást tevő, végrehajtó *tett-tagadásáról*, s mindezt ráadásul egy álomban prezentálja a dráma.

MÁRIA [...] A beismerő vallomás könnyít a lelken. [...] ANGYAL Nem ismertem be semmit. Csak a nevemet.³⁹

2.2. Álom és fikció?

---

36 Selyem Zsuzsa az *Isten* szó kapcsán (az *árnyék* és az *édesapám* szavak mellett Esterházy prózáját vizsgálva) a kontextusfüggőséget emeli ki. Vö.: Selyem: *Szembe szét. Humor és szentség összefüggése Esterházy Péter prózájában*. I. m. 156.

37 Visky András: *A szökés*. I. m. 44.

38 Tamási Áron *Ősvigasztalása* kapcsán lásd a kérdésről Ungvári Zrínyi Ildikó: *A kicsi és a nagy: Tamási és Tamási*. In Uő.: *Látványolvasás*. Kolozsvár, KOMP-PRESS Korunk Baráti Társaság, Ariadne Könyvek, 2004. 9-46.

39 Visky András: *A szökés*. I. m. 12.

Visky az álmodót és a fikció mikéntjét a *(fel)ügyelettel* és itt a vele szorosan összefüggő emlékezettel szövi egybe. Az álomra nemcsak az álmodónak kell emlékezni, hanem részben az álmodó mellett tartózkodónak, legalábbis annyiban hogy az álomban beszélőnek a szavait fejben kell tartania, hiszen csak így módon kérdezhet arról, így módon faggathatja az álmodót. Nem tesz mást tehát az álmodó mellett, mint *ügyeli* az álmodót. Lehetne akár az *őrzést* említeni, de részint az *őrzéshez* a védelem párosul, részint pedig nem az információszerzés köthető hozzá. A *szökés* szerepbeli *ügyelői* azonban információt óhajtanak az álmodóról. Az *őrzésben* benne rejlik a virrasztás, így az éber maradás, ám (feltehetőleg) nagyjából nem valamiféle „adalék” okán. Az *ügyelés* ezzel szemben információ miatt bekövetkezhet, ellenben az emberi jegyet tudja magáénak, továbbá nem „elhajlás”, „vétség”⁴⁰ után „nyomoz”, így nem *felügyelet*. A *szökésben* tárgyalt álmok mintha nem egy egyénhez fűződnének, mintha együttes produktumok lennének: az egyik szereplő álmodik, a másik lejegyzi; amit az egyik szereplő álmodott, azt már nem álmodhatja a másik.

BÁTYUS [...] Jegyezd meg, miket mondok álomban, és kérdezzél. Ha nem kérdezel jól, nem fog eszembe jutni, mit álmodtam.⁴¹

BÁTYUS Na akkor kussolj, nemes úr. Aludni akarok. Most én következem. Aztán jegyezz meg mindent jól, értetted...⁴²

BÁTYUS [...] Kelj fel, barátom, én is szeretnék álmodni egy kicsit, de tőled egyszerűen lehetetlen. Gátlátalanul elálmodsz tőlem mindent.⁴³

Emellett még az egyik szereplő jobbnak minősíti a másik álmát a sajátjánál. Az álmokból megragadható megjegyzésdarabkák miatt tehet ilyen kijelentést. Az álmok felelevenítése, az emlékezet együttes aktiválás, továbbá az esetleges átírások miatt lehet *együttes újraírásról* beszélni.

A *szökés* a fikció-valóság kérdéskörét az emlékezéssel és a felügyelettel az adott szereplő válogatáshoz, szelektáláshoz hasonlatos aktusán

---

40 Georges Banu kifejezései, terminusai használtak. Banu: *I. m.*

41 Visky András: *A szökés. I. m.* 17.

42 Ua. 19.

43 Ua. 14.

keresztül fonja össze. A szereplő információt gyűjt a „szövegről”⁴⁴, az információgyűjtést követi egy feldolgozás, amelynek során a „szövegről” vagy „szövegrészletről” eldönti az egyén, hogy az hozzátartozik-e. A nem hozzátartozót, azaz nem a tulajdonában lévő „(szöveg)részletet”, a nem általa „gyártottat” „elhajlásnak”, illetve eltérőnek definiálja. A nem birtokolt jegyével mindenképpen párosítja. A szereplő a nem birtokolt adatot az arra való emlékezés hiányával igazolja. Ez a folyamat, az adatok gyűjtését követő információfeldolgozás nem vesz sok időt igénybe. Jóllehet a szereplő a maga számára a nem birtokoltat eltérőnek definiálja, a másik számára már *fikciónak* nevezi. A *fikció* sajátossága Angyal szerint, hogy csak az egyikük emlékszik rá.

ANGYAL [...] Közösen találtuk ki, tehát minden okunk megvolt rá, hogy elhiggyük. Bolond Huszárt leszámítva, akit kikergettünk. És akit, mert csak én emlékszem rá, természetesen én találtam ki. Te nyilván elfelejtetted, kiűzted az emlékezetedből, lefojtottad, megtagadtad. *Amire közösen emlékszünk, az a való, amire pedig egyéneként, az a fikció...* [...] ⁴⁵

E részlet a fentiek következtében egyszersmind a kollektív emlékezet kifizurázásának fogható fel akkor, ha elfogadjuk, hogy akár két ember esetében is szóba kerülhet a kollektív emlékezet terminusa.

2.3. A linearitás elhagyása

A *szökés*ben megmutatkozó kollektív emlékezet a linearitás ellenében működik. E darab a felidézést csak fragmentumokkal valósítja meg. A jelennek is ez a fragmentáltság jut osztályrészül, így a narratíva megképzésének lehetetlensége nemcsak a nyelvi referensek szóródásának eredménye, hanem az idő széttöredezettiségének is.⁴⁶ A szereplők az időbeli hiátusok

---

44 A szöveg itt barthes-i értelemben használatos. Vö.: Barthes: *Texte*. In *Eyclopaedia Universalis*, Paris, 1973. 370-374.; Barthes, Roland: *Mythologies*. Paris, Seuil, Points Essais, 1970. [Magyarul részletek: *Mitológiák*. Vál. és ford. Ádám Péter. Budapest, Európa, Mérleg, 1983.]

45 Visky András: *A szökés*. I. m. 31. [Kiemelés tőlem - K. F.]

46 Ungvári Zrínyi Ildikó az idő töredezettségéhez köti a narratíva meg-nem-képzettőségét Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámájánál. Vö.: Ungvári Zrínyi Ildikó: *Qui est là? Rá-kérdés a kortárs színházra*. In *Korunk*, 2010. május. (XXI/5), 73-82. 75-76.

következtében nem mutathatnak föl egy olyan értelmezést, amelyben az ok-okozati viszonyok tisztázottak (vagy legalábbis annak látszanak), így csak az összerakosgatás⁴⁷ marad nekik magyarázatul. Egy olyan magyarázatot hoznak létre, amely meglehetősen csekély relevanciával rendelkezik, már ha rendelkezik egyáltalán bármiféle relevanciával. Mindazonáltal, Banu felosztását követve⁴⁸, az e dráma által előrevetített, valószínűsíthető színházi előadást az *emlékezés színházának* jegyével el lehet látni, hiszen a test általi emlékezetet birtokolhatja, továbbá

az *emlékezés színháza* nyelvileg csak a műalkotás módján fölidézhető jelentések létrehozására törekszik, a színház terében jön létre, és a néző totális részvételére, illetőleg a jelentések közös megélésére számít⁴⁹

Visky drámájában a linearitással szemben kialakított koncepció hangsúlyossá válik. Visky ehelyt képviselt dramaturgiája az általa *Barakk-dramaturgiának* nevezettel⁵⁰ mutat hasonlóságokat. A *barakk-dramaturgia* jellemzői között az idézet-technikát, a töredékes és fragmentált dramaturgiát jegyzi, illetve a beckett-i elgondolással való egyezésekre utal. A töredékes magyar színházi ábrázolhatóságát kétségessé teszi.⁵¹ A *szökés* mindenesetre a linearitással szembemenő gondolkodási módot a szereplők abba a fajta párbeszédébe is beemeli, amelyből kiderül, hogy a korukat a „szabadságvesztés” idejéhez viszonyítva számolják.

BÁTYUS Hány éves vagy, Vitéz?
VITÉZ Nemsokára betöltöm a tizennyolcat.
ANGYAL Tizennyolc?

---

47 A posztmodern színház kapcsán Ungvári Zrínyi Ildikó barkácsolásról beszél, in *A rendező hátralép* című fejezetben. Vö.: Ua. 78-80.

48 Erről bővebben in Visky András: Mítosz vagy zsáner. Tamási Áron és a magyar színházi tradíció. In *Színház és rítus. I. m.* 7-17.

49 Ua. 10.

50 Visky András: *Barakk-dramaturgia*. In Uő.: *Megváltozhat-e egy ember*. Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk, Ariadne Könyvek, 2009. 11-19.

51 „abban a színházi kultúrában, amelyben a lineáris, történet elvű, anekdotikus dramaturgiák uralkodnak, a töredékes lét vagy a szent idő, a hierofánia nem homogén tere színházi praxissá aligha fordítható le”. In Visky András: *Színház és idő*. Születésnap levél Pályi Andrásnak. In Uő.: *A különbözőség vidékén*. Budapest, Vigilia Kiadó, Esszék, 2007. 20-29. 25.

VITÉZ Ha a szabadságvesztések idejét számolom. Márpedig én csak azt számolom.

BÁTYUS Jó. Nagyon jó.

VITÉZ Csak ezt, a többi nem számít. Fogság, börtön, börtön, fogság. Sehol egyetlen asszony. Tizennyolc év, húsvétkor. Akkor leszek nagykorú. Megünnepeljük? És te? Mikor születted?

BÁTYUS Ha a vizsgálati fogságot nem számítom...

VITÉZ Azt ne is számítsd, az még a magzati idő. Akkor még minden bizonytalan.⁵²

Az vezethető le, hogy a drámabeli alakok a szabadságvesztéssel cezúrát alkalmaznak. A szabadlábbon lévő időt és a szabadságvesztés idejét nem vegyítik. E gondolkodás alapja már eleve a felfüggesztésben rejlik, azaz fel sem merülhet a linearitás. A vizsgálati fogság idejét a magzati idővel rokonítják, hiszen az idő jegye a változékonysággal, a „megmászódhatósággal” írható le. A vizsgálati fogság idejében születhet olyan döntés, amely a szabadságot fogja eredményezni, ám olyan is, amely az elzárást. Ez utóbbi esetben a vizsgálati fogság az átmeneti időt jelenti, a döntés idejétől pedig megkezdődhet a szabadságvesztés ideje. Az átmeneti idő a közöttiség idejét jelenti, amelyet Arnold Van Gennep elgondolása alapján⁵³ a semleges térrel [zone neutre], így semlegesség jegyével lehet ellátni. A van Gennep által megnevezett rítusok [az *elkülönülés*, az *átmenetiség* és az *(újra)egyesülés*] attribútumai mutatkoznak meg A szökésbeli alakok időszámításánál. Az átmenetiség időintervallumának sajátosságai mellett a cezúrának köszönhetően a szabadságvesztés idejét megelőző jegyek levétele, letörlése, majd csak az elzárásban meglévők felvevése észlelhető⁵⁴.

Visky szerint a *barakk-dramaturgia* időszerkesztése esetében az előadás túlnyomórészt a „bezárkózással” kezdődik⁵⁵, amelynek három típusát különbözteti meg, az egyidejű, a kizökent és a hagyományos előadáskezdést követő típusát. A szökéssel a leginkább a „kizökkenést” magáénak tudó mutat közös vonásokat, hiszen e típusnál az „időérzékelé-

---

52 Visky András: *A szökés*. I. m. 57.

53 Vö.: Gennep, Arnold van: *Les rites de passage : étude systématique* .... Paris, Librairie Critique, E. Nourry, 1909.

54 A tökéletes törlés aktusa nem valósul meg. Egy-egy emlékfoslány feldereng.

55 Visky András: *Barakk-dramaturgia*. I. m. 12.

sünk a szabadságvesztés hiányával esik egybe”⁵⁶, a szereplő már a fogásban van, ennek kezdetével nem szembesül a befogadó. A „szabadságvesztés hiánya” Visky *barakk-dramaturgiát* leíró passzusaiban feltehetőleg a szabadságmegvonás aktusának meg-nem-jelenítését fedi. A *szökés* azonban annyi elodázást megtesz, hogy a nyitókép az álom terére s idejére összpontosít, és hogy szorosan a szabadságvesztést illető dialógust az utolsó jelenetre hagyja. A szabadságvesztés azonban a darab egészén végighúzódik, csak a róla való szoros dialógus késlekedik. A vesztés, a veszteség, a szóródás e dramaturgia jellegzetessége, ily módon nem meglepő, hogy a nyelv szintjén ugyancsak megtalálható. A kötött szókapcsolatok elemekre bontása, továbbá a szavak jelentésébe vetette bizalmatlanság az értelem ismételt megalkotását, a hozzárendelést is képviselheti⁵⁷.

A *szökésben* a vissza-visszatérő kimozdítottság az „időkeveréstől” indulva a nyelviség problematikáját játékba hozva az álom és a fikció obskurus terét beemelve markánsan végighúzódik.

---

56 Uo.

57 Ua. 16-17. alapján.